
Sociálna antropológia v stredovýchodnej Európe: intelektuálna výzva alebo anachronizmus?

JURAJ PODOBA*

Prvý krát som bol konfrontovaný so zásadnými disproporciami medzi anglosaskou, resp. západnou sociálnou (a kultúrnou) antropológiou a stredoeurópskym a východoeurópskym národopisom počas prvej bienálnej konferencie EASA v Coimbre v roku 1990. Ocitol som sa tu ako mladý a patrične naivný východoeurópsky etnograf spolu so skupinkou kolegov krátko po páde železnej opony. A nevyhádžal som z údivu: už táto prvotná konfrontácia mala charakter kultúrneho šoku. Neočakávane som bol konfrontovaný s rozvinutou modernou sociálnou vedou, ktorá sa síce zaoberala podobnou problematikou (aj keď problémovo neporovnateľne širšou) ako stredoeurópska a východoeurópska etnografia a folkloristika a taktiež vychádzala z etnografických výskumov, ale podstatne odlišným spôsobom. Pre mňa s mojim školením a vzdelaním bola vtedy kultúrna antropológia niečím medzi Tylorom, Frazerom a hlavne Morganom, cez žiačky Franza Boasa, snáď aj Bronislava Malinovského až po Clauda Léviho-Straussa, ktorého som mal popri Morganovi asi najviac prečítaného jednak vďaka českým a poľským prekladom jeho prác a jednak preto, že v dôsledku domácej štrukturalistickej tradície, u nás reprezentovanej hlavne Piotrom Bogatyriovom a jeho žiakmi, bol Lévi-Strauss vlastne jediným západným etnológom od 60. rokov hlbšie prítomným v povedomí (česko)slovenskej národopisnej komunity. Aspoň v tom zmysle slova, že aj od mladých adeptov národopisu sa očakávala pripravenosť zapojiť sa do ľahkej konverzácie o jeho diele, resp. vôbec o štrukturalizme, a tým dať najavo zorientovanosť v takejto odbornej literatúre. To, s čím som bol v Coimbre konfrontovaný, bolo ale niečo dosť odlišného, než bolo to, čo pod antropológiou chápali národopisári čítajúci preklady klasických prác *founding fathers* a Wolfovo kompendium [Wolf 1971], ktoré bolo alfou a omegou znalostí československých etnografov a folkloristov o tomto zdanlivo blízkom spoločenskovednom odbore.¹ Mnohému som tak (nielen vďaka mojej vtedajšej znalosti anglického jazyka) vôbec nerozumel, ohúrili ma najmä vonkajšie prejavy správania západnej akademickej komunity: sebavedomé vystupovanie, kritická diskusia, ohromujúca šírka problematiky, ktorej sa venovali jednotlivé workshopy, prezentácie v plenárnom zasadnutí, často spojené s vystúpením legend disciplíny,

* Kontaktní adresa: PhDr. Juraj Podoba, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, e-mail: jpodoba@nextra.sk.

¹ Počas povojnového obdobia až dodnes sa presadzoval aj názor, že vlastne ide o totožnú disciplínu, že národopis, *Volkskunde*, európska etnológia, etnológia, antropológia sú buď dobovými alebo regionálnymi formami tej istej disciplíny.

o existencii ktorých som dovtedy iba čosi započul, spôsob vystupovania mladých antropológov suverénne polemizujúcich s najstaršími, slovutnými osobnosťami disciplíny – čo by si v československom reálnesocialistickom akademickom prostredí človek v takomto postavení mohol dovoliť nanajvýš iba raz. Pokiaľ si dobre spomínam, participantov z východnej Európy na tomto podujatí určite viac ako odborný program plenárnych zasadnutí, workshopov a okrúhlych diskusných stolov zaujalo agresívne vystupovanie západoeurópskych feministiek v rámci záverečného plenary session. To bolo tiež súčasťou kultúrneho šoku.

Naozajstný kultúrny šok som ale zažil až počas následných dlhodobých pobytov na univerzitách v Zürichu a v Cambridge. Až tu som skutočne pochopil, aká hlboká je priepasť nielen medzi národopisom a etnológiou/antropológiou, ale vôbec medzi spoločenskými vedami v západných liberálno-demokratických krajinách a v krajinách po II. svetovej vojne ovládnutých komunistickými režimami (s predohrou fašizoidných režimov 30. a 40. rokov), resp. medzi situáciou na západoeurópskych a postkomunistických akademických pracoviskách.² Bola to konfrontácia archaického, predvedeckého, deskriptívneho vlastivedného odboru bez vlastnej teórie a metodológie – pokiaľ pod vedeckou teóriou náhodou nerozumieme etnickú teóriu a občasné demonštratívne, ale intelektuálne značne bezzubé pohrúvanie sa so štrukturalizmom alebo sporadické inšpirácie preberané z prostredia umenovedných disciplín – s modernou, teoreticky a metodologicky prepracovanou sociálnou vedou, ktorá má ambíciu vyjadrovať sa k širokej palete najrôznejších zásadných problémov spoločenského a kultúrneho vývoja, a to do slova v celoplanetárnom komparatívnom zábere.

Ale súčasťou kultúrneho šoku boli aj nie príliš pozitívne a príjemné skúsenosti. Keď som na jar 1992 prišiel na jeden semester prednášať na Univerzitu v Zürichu poslucháčom Etnologického seminára, bol som veľmi naivne presvedčený, že bezprostredne po rozklade totalitných režimov musí západoeurópskych intelektuálov a akademikov z oblasti humanitných a sociálnych vied, ako aj mladých vzdelaných ľudí v západoeurópskych krajinách veľmi zaujímať, čo sa to vlastne 40/70 rokov odohrávalo na druhej strane železnej opony, aká spoločnosť sa sformovala na základe sociálneho experimentu, ktorý bol pod vplyvom západných ideologických konceptov násilne vytvorený v semifeudálnych agrárnych alebo ranoindustriálnych východoeurópskych spoločnostiach. Opak bol pravdou. A ak to niekoho zaujímalo, tak to boli hlavne politológovia a geografi, prípadne časť historikov. Najväčší počet ignorantov sa dodnes koncentruje práve v antropologickej komunite. Preto bolo pre mňa príjemným prekvapením, keď som počas môjho *visiting fellowshipu* v Cambridge – na Fakulte sociálnych a politických vied, nie u antropológov – objavil existenciu malej skupinky britských an-

² U časti stredoeurópskych a východoeurópskych krajín, akou je napr. aj Slovensko, sa profesionalizácia etnografie/národopisu spája až s týmito režimami. V predchádzajúcom období tu pôsobili iba amatérski zberatelia, resp. bádatelia z centrálnych kultúrnych a akademických inštitúcií reprezentujúci ideologicky konkurujúcu „národnú vedu“, a zahraniční bádatelia [pozri Podoba 2005, 2006].

tropológov, prevažne žiakov Ernesta Gellnera, ktorí boli /sú orientovaní na problematiku „anthropology of communism/postcommunism“. Taktiež konfrontácia s ostentatívnym nezáujmom západných kolegov o výsledky práce niekoľkých generácií stredoeurópskych a východoeurópskych etnografov a folkloristov nebola príjemnou, i keď určite pochopiteľnejšou skúsenosťou. Druhým, ešte frustrujúcejším poznáním je ideologická determinovanosť mnohých západných ľavicovo orientovaných akademikov, vrátane ľudí patriacich k vedeckej špičke, ktorá má často doslova charakter mentálneho bloku a z toho vyplývajúcej neschopnosti na základe vedeckej metodológie kriticky, nezaujate a podľa možnosti objektívne skúmať sociálnu realitu dnešného sveta.

Táto konfrontácia dvoch veľmi odlišných intelektuálnych tradícií ma dovedla k uvažovaniu o perspektíve odboru v podmienkach otvorenej spoločnosti konca 20. storočia, kedy aj v neskoro a nerovnomerne modernizovaných krajinách stredovýchodnej Európy, ku ktorým patrí aj Slovensko, sa tzv. ľudová kultúra stala súčasťou kultúrneho dedičstva a existuje už iba v inštitucionálne garantovaných formách a prevedeniach, a „záchranný“ etnografický výskum sa stal trvalým anachronizmom. Tradičný chotkovsko-mjartanovský národopis bol už od 60.–70. rokov problémovo aj intelektuálne vyprázdnený; orientácia na sociálnu históriu alebo sociálnu antropológiu sa zdala byť v tejto situácii najlogickejším riešením [bližšie v tejto otázke pozri Podoba 1991]. Bola tu však suma etnografických poznatkov a dát, sčasti veľmi kvalitných, ako aj nápadité a inšpiratívne analytické práce niektorých jednotlivcov, ktorých národopisný mainstream vytrvalo ignoroval alebo marginalizoval, v niektorých prípadoch ostrakizoval [k tomuto problému pozri Podoba 1998, 2002, 2005, 2006; k širším súvislostiam problému pozri Leščák 1988], ktoré mohli byť kvalitnou inšpiráciou a cenným zdrojom poznania pre všetkých sociálnych vedcov študujúcich strednú, juhovýchodnú a východnú Európu. Samozrejme vrátane anglosaských sociálnych antropológov. Aj ja som bol vtedy, podobne ako dnes Chris Hann presvedčený, že zakladanie novej disciplíny a jej inštitucionalizácia je nezmyslom v situácii, keď na Univerzite Komenského a v SAV existujú špecializované etnografické pracoviská s dlhoročnou tradíciou, ktoré okrem toho v priebehu prvej polovice 90. rokov zmenili aj svoj názov z národopisu, resp. etnografie a folkloristiky na etnológiu (univerzitné pracovisko si mimochodom v tomto desaťročí pridalo do názvu aj kultúrnu antropológiu). A že riešením je postupná, určite nie jednoduchá, ľahká a rýchla modernizácia stredoeurópskeho národopisu, ktorý sa aj tak od 70. rokov postupne menil a na začiatku 90. rokov rozhodne nebol tým odborom, ako ho chápali nestori disciplíny a prvá generácia ich žiakov, teda hlavne žiakov, a pokúsiť sa ho nielen teoreticky a metodologicky, ale aj problémovo obohatiť v závislosti od vyššie naznačenej dvojakej orientácie smerom k historickému alebo sociálnovednému štúdiu.

Súčasná realita je však taká, že aj keď sú obe tieto alternatívy menšinovo zastúpené v prácach slovenských, českých aj stredoeurópskych teraz už etnológov z uplynulých dvoch desaťročí, väčšina postkomunistických post-národopi-

sárov sa orientovala iným smerom. Modernizácia národopisu sa postupne dostala do stredobodu záujmu iba menšej časti slovenských post-národopisárov, a aj väčšina tejto menšiny smeruje predovšetkým do kontextu historických disciplín. Zdá sa, že hlavným poprevratovým prínosom stredoeurópskeho národopisu/etnológie je predovšetkým účinná asistancia pri konštituovaní, resp. posilnení sociálnej histórie [bližšie pozri Podoba 2003b]. Tzv. „antropologizácia etnológie“, o ktorej sa občas diskutuje v akademických kuloároch a zriedkavo aj na stránkach odborných časopisov [napr. Kiliánová 2002], je viac fikciou než realitou. Rozsah príspevku vymedzený redakciou SČ mi neumožňuje analýzu tohto procesu uplynulého viac ako desaťročia, avšak k tomuto problému som v ostatných rokoch publikoval viaceré texty [pozri Podoba 2003a, 2005, *forthcoming*].

Zdá sa, že Chrisovi Hannovi [2007] uniká ako podstata zásadných odlišností medzi oboma disciplínami či skupinami disciplín, tak aj realita vývoja v akademickom prostredí stredovýchodoeurópskych krajín v podmienkach otvorenej spoločnosti. Pri svojom uvažovaní sa sústreďuje na problematiku výskumu „at home“ a „abroad“ a na kombináciu či syntézu výskumu, ako ho chápe Malinowského tradícia britskej sociálnoantropologickej školy, s viac do histórie orientovanými prístupmi stredoeurópskych a východoeurópskych národopisárov. Podľa môjho názoru ide o veľmi zúžený pohľad; možno práve preto autor akoby nechápal podstatu zásadných odlišností medzi antropológiou/etnológiou a národopisom. Text je možno podnetný pre absolventov antropologického školenia realizovaného prísne v medziach britskej sociálnoantropologickej školy. Pre etnografa vyškoleného na stredoeurópskych katedrách etnografie a folkloristiky sú mnohé jeho tvrdenia príliš banálne.

Pre mňa ako žiaka Václava Frolca, ktorý bol vychovávaný v atmosfére veľmi zvláštneho amalgámu romantického etnocentrického post-choťkovského národopisu v jeho moravskom (post-václavíkovskom) prevedení a neromantickej tzv. „etnografie súčasnosti“, ktorá bola v čase môjho vysokoškolského štúdia na prelome 70. a 80. rokov dobovým pokusom o modernizáciu disciplíny a o rozšírenie jej odborného záberu na báze interdisciplinarít, je úplnou samozrejmosťou zahrnúť do uvažovania o súčasných sociokultúrnych procesoch či každodennej kultúre ich zasadenie do kontextu dlhšej historickej kontinuity. Metóda *oral history* je stredoeurópskymi etnológmi vnímaná ako samozrejmosť. Keďže stredoeurópski a východoeurópski etnografi skúmali – nepresne a zjednodušene povedané – viac kultúru ako spoločnosť, etnografická analýza na báze kontinuitných a diskontinuitných procesov nevyužíva iba metódu *oral history*, ale aj štúdium recentných aj predrecentných sociálnych a kultúrnych javov a artefaktov. Štúdium materiálnej aj sociálnej kultúry to určite umožňuje. Štúdium *longue durée* procesov tak vnímam ako samozrejmosť, ako veľmi účinný nástroj poznania a pochopenia súčasnosti, ale určite nie ako nevyhnutnosť. Zvolenie metódy výskumu je nakoniec vždy osobnou voľbou konkrétneho bádateľa v závislosti od ním definovaných cieľov výskumu. Mnohé z toho, čo Hann propaguje vo svojom texte, som úplne samozrejme musel uplatniť už vo svojej diplomovej práci, obhájenej

na Oddelení etnografie FF UJEP Brno v roku 1981, podobne ako ďalší absolventi štúdia etnografie na brnenskej univerzite. K jeho argumentácii by som dodal, že aj keď pre poznanie príčin a charakteru transformačných procesov a porozumenie postkomunistickej spoločnosti je porozumenie obdobiu neskorého socializmu základom, potrebný je aj návrat do predkomunistického, ranoindustriálneho obdobia. Až ten nám umožní pochopiť hlbšie súvislosti sociokultúrneho vývoja; nakoniec pre transformujúce sa spoločnosti je charakteristická podivuhodná zmes liberálnej demokracie, divokého východoeurópskeho kapitalizmu, mentálnych a sociokultúrnych stereotypov z obdobia reálneho socializmu a mnohých sociokultúrnych fenoménov z obdobia semifeudálnej agrárnej spoločnosti. V niektorých marginálnejších rurálnych oblastiach sa od začiatku 90. rokov výrazne presadzuje návrat k mnohým predsocialistickým fenoménom – práve poznanie recentného aj predrecentného etnografického materiálu umožní antropológovi lepšie pochopenie súčasnosti.

Takže v tomto možno s Hannovou argumentáciou iba súhlasiť, aj keď – ako som už povedal – je príliš triviálna na to, aby vyvolávala (v strednej Európe) vážnejšiu pozornosť. Avšak uniká mi argumentačná váha tohto tvrdenia proti zámeru, alebo dnes už realite, konštituovať antropológické pracoviská aj v strednej a východnej Európe. Hannova argumentácia snáď správne vystríha pred príliš jednostranným, a tak epistemologicky, metodicky aj metodologicky zúženým chápaním disciplíny; nehovorí však proti disciplíne samotnej.³ S jeho argumentáciou orientovať sociálnych vedcov skúmajúcich transformačné procesy viac k akceptácii poznatkov „domorodej“ etnografie a k výskumu aj recentných a predrecentných sociokultúrnych fenoménov nemám žiaden problém; snažím sa tak robiť odvtedy, ako som začiatkom 80. rokov začal realizovať svoje prvé samostatné etnografické výskumy moravského a slovenského vidieka neskorého socializmu, a v tomto duchu vediem aj doktorandov. Aj najnovšie knižné publikácie z pera slovenských etnológov sú v súlade s týmto prístupom [napr. Danglová 2006]. Toto však nijako nepotvrďuje relevantnosť Hannovho odporu voči inštitucionalizácii sociálnej antropológie v akademickom prostredí stredovýchodnej a východnej Európy.

Dôvodov pre inštitucionalizáciu sociokultúrnej antropológie je veľa, a vyplývajú z dôsledkov veľmi konkrétnych stratégií správania sa stredoeurópskych národopisárov po politickej zmene – teda aspoň väčšiny z nich.⁴ Väčšina nesleduje ani úsilie o modernizáciu disciplíny, ani Hannom propagovanú syntézu. Naopak je faktom, že tzv. etnografia súčasnosti, eventuálne modernizovaná s po-

³ Necítim sa byť natoľko zorientovaný v britskej antropológii, aby som sa tu odvážil polemizovať s profesorom Univerzity v Kente. Avšak sa mi zdá, že nie všetci britskí antropológovia dogmaticky zotrávajú na ahistorických prístupoch britského funkcionalizmu. Som presvedčený, že mnohí z nich sa taktiež usilujú o pochopenie historického pozadia nimi skúmaných javov, ktoré pre štúdium postkomunizmu propaguje Chris Hann.

⁴ Podrobne k stratégiám a ich dôsledkom pre vývoj a súčasný charakter disciplíny pozri [Podoba 2003a, *forthcoming*].

mocou teórie a metodológie súčasných sociálnych vied vrátane antropologickej metodológie, bola odmietnutá po rozklade totality väčšinou národopisárov [k tomuto problému pozri prácu Bitušíková 2002]. Iba malá časť z nich študuje súčasné transformačné procesy.⁵ Ďalším problémom je metodologicky nejasné, presnejšie povedané vágne vymedzenie „etnológie“, metodický a metodologický chaos a neporiadok, ktorý panuje v disciplíne. Redakciou vymedzený rozsah príspevku mi neumožňuje bližšie sa venovať tomuto zásadnému problému súčasného stredoeurópskeho post-národopisu. Avšak práve toto je podľa môjho názoru základným argumentom pre inštitucionalizáciu sociálnej antropológie v akademickom prostredí strednej a východnej Európy: pre argument už od prvého ročníka bakalárskeho štúdia vychovávať antropológov v jednoznačne, jasne a zrozumiteľne definovanom metodickom a metodologickom rámci. Čerpanie z kvalitných etnografických prác uplynulých desaťročí pri tom nie je prekážkou, rozvoju sociálnej antropológie v tejto časti Európy môže iba prospieť.

Text Chrisa Hanna má jednu zásadnú slabinu. Autor, ekonomický a politický antropológ, sa nesnaží uchopiť diskutovaný problém optikou politickej antropológie, ale ako ideológ. Problém je totiž predovšetkým v tom, že ide oveľa viac o problematiku zotrvačnosti inštitúcií a životaschopnosti sociálnych sietí, o prestíž a o veľmi konkrétne mocenské a existenčné záujmy než o epistemologickú a metodologickú dišputu. Ako aj o nechotu a neschopnosť stredoeurópskych a východoeurópskych post-národopisárov vystúpiť zo zabehaných kolají, napr. rozvíjaním metodológie odboru so smerovaním k etnológii / sociokultúrnej antropológii.⁶ Jeho vízia spolupráce alebo skôr inštitucionálneho zjednotenia týchto dvoch tak blízkych a zároveň tak priepastne odlišných etnografických disciplín je skôr utópiou než realizovateľnou perspektívou.⁷ Pokiaľ by Chris Hann publikoval svoju úvahu pred 10–15 rokmi, určite by som s ním vrelo súhlasil. Moja osobná skúsenosť z obdobia uplynulých 17 rokov ma však utvrdila v názore, že najpriateľnejšou alternatívou moderného vedeckého štúdia spoločnosti a kultúry prostredníctvom kvalitatívnych metód, najmä terénneho etnografického výskumu, je inštitucionálne zakotvenie sociálnej antropológie v kontexte stredoeurópskych a východoeurópskych akademických inštitúcií. Bude vecou zdravého rozumu

⁵ K faktickému rozkladu choťkovsko-mjartanovskej verzie stredoeurópskeho národopisu na pestrú zmesku najrôznejších záujmových orientácií, subdisciplín aj individuálnych stratégií už mimo vymedzený rámec jednotlivých spoločenskovedných odborov, a to pod nálepkou „etnológia“ pozri [Podoba 2003a, *forthcoming*].

⁶ Všeobecne rozšírený postoj k metodologickému rozvoju disciplíny a ku kritickému zhodnoteniu prínosov a limitov národopisu z obdobia reálneho socializmu, a vôbec k reflexii vlastnej disciplíny výstižne ilustruje napr. práca [Beňušková, Ratica 2002], najmä na s. 399.

⁷ To, že v strednej Európe reálne existujú takéto akademické pracoviská, je iba potvrdením princípu o výnimke, ktorá potvrdzuje pravidlo. Nie je náhodou, že ich nachádzame v Slovinsku a v Poľsku, ktoré mali v rámci tzv. socialistického tábora vždy výnimočné postavenie. Väčšinou však ide iba o zmeny loga (názvu disciplíny a akademických pracovísk), prípadne o úsilie manifestovať metodologické zmeny formou drobných ornamentov.

domácich antropológov, aby neignorovali kvalitné staršie i súčasné etnografické práce, a začlenili ich do študijných programov antropológie, ako aj akceptovali poznatky, závery a podnety získané štúdiom recentných a predrecentných kultúrnych foriem a sociokultúrnych procesov pri budúcom antropológickom štúdiu postkomunistických spoločností.

JURAJ PODOBA je vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV v Bratislave. Pôsobil ako visiting fellow na University of Cambridge, externe prednášal na Univerzite Komenského a na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave a na Univerzitách v Zürichu, Bazileji, Viedni a vo Výberovom vzdelávacom spolku v Bratislave.

Literatura

- Beňušková, Z., D. Ratica. 2002. „Obraz spoločnosti a jej fungovanie v slovenskej etnológii v 2. polovici 20. storočia.“ *Slovenský národopis* 50 (3–4): 395–404.
- Bitušiková, A. 2002. „Anthropology as a Taboo: A Few Comments on Anthropology in Slovakia.“ Pp. 141–46 in P. Skalník (ed.). *A Post-Communist Millennium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Set Out.
- Danglová, O. 2006. *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Hann, C. 2007. „Rozmanité časové rámce antropológie a její budoucnost ve střední a východní Evropě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 15–30.
- Kiliánová, G. 2002. „Etnológia a sociálna/kultúrna antropológia: úvaha o stave bádania na Slovensku.“ *Slovenský národopis* 50 (1): 45–55.
- Leščák, M. 1988. „Úvaha o súčasnom národopise.“ *Národopisné informácie* (1): 106–7.
- Podoba, J. 1991. „Diskusia o našej vede.“ *Národopisné informácie* (2): 124–29.
- Podoba, J. 1994. „Dva modely výučby vedy o vývoji kultúry a spoločnosti.“ *Etnologické rozpravy* 1 (2): 79–86.
- Podoba, J. 1998. „Čo prezrádzajú ľudové stavby severozápadných Karpát.“ *Slovenský národopis* 47 (1): 111–23.
- Podoba, J. 2002. „Zorka Rusnáková jubiluje.“ *Slovenský národopis* 50 (2): 228–31.
- Podoba, J. 2003a. „Osobnosť americkej antropológie ako indikátor: medzi folkloristikou, esejistikou a sociálnou vedou.“ *Kritika a Kontext* 8 (2): 76–80.
- Podoba, J. 2003b. „Nationale Identität und ‚Erinnerungspolitik‘ in der slowakischen Historiographie: kritische Beobachtungen aus der Nachbarschaft.“ *Bohemia* 44 (2): 477–87.
- Podoba, J. 2005. „On the Periphery of a Periphery: Slovak Anthropology behind the Ideological Veil.“ Pp. 245–55 in C. Hann, M. Sárkány, P. Skalník (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Münster: LIT Verlag.
- Podoba, J. 2006. „Menší brat strážcom tradície: ‚úděl bílého muže‘, českí intelektuáli a slovenský národopis v 20. storočí.“ Pp. 152–64 in J. Pospíšilová, J. Nosková (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let etnologického ústavu Akademie věd*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- Podoba, J. forthcoming. „Antropologizácia etnológie, t. j. post-národopisu

v stredovýchodnej Európe: medzi orientáciou na zmenu, rezistenciou a rezignáciou.“

In I. T. Budil (ed.). *Sborník příspěvků z Antropologického symposia V*. Plzeň: Katedra antropologie FF ZČU.

Wolf, J. 1971. *Kulturní a sociální antropologie*. Praha: Svoboda.